

İlk Türkçe Kadın İlmihali 'Umdetü'n-nisâ

(The First Catechism of Women in Turkish Language: "Umdat al-nisâ")

Hilal ÖZAY- Betül ALTUNBAY

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğrenci, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tokat | Türkiye Tokat | Türkiye
hilal.ozay@gop.edu.tr betulaltunbay@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6412-443 orcid.org/0009-0007-6994-2281

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 25/Eylül/2023 Received | 25/September/2023
Kabul Tarihi | 24/Aralık /2023 Accepted | 24/December/2023
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2023 Published | 31/December/2023

Bu makale "Zileli Muharrem Efendi'nin 'Umdetü'n-Nisâ Adlı Eserinin Latinizasyonu, Edisyon Kitiği ve Değerlendirmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2023. This article, was produced from the master thesis "Latinization, Edition Criticism and Evaluation of Zileli Muḥarram Efendi 's Work Titled 'Umdat al-nisâ" Tokat Gaziosmanpaşa University, 2023.

Atıf | Cite as:

Özay, Altunbay, "İlk Türkçe Kadın İlmihali 'Umdetü'n-Nisâ [The First Turkish Women's Catechism 'Umdetu'n-Nisâ]". Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/2 (Aralık | December 2023), 503-528.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1365832](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1365832)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>



The First Catechism of Women in Turkish Language: “*Umdat al-nisā*”

Abstract: In Islamic literature, catechism are books that Muslims consult to learn the practical information they need in their religious and social lives. While catechism books are generally prepared for all responsible, men and women, they are sometimes written to meet a certain group's needs. 'Umdat al-nisā, chosen as the subject of this article, is one of the catechisms written specifically for women. This work is the first catechism of women written in Ottoman Turkish. It is also one of the beginning works of the catechism of women tradition. The manuscript is available in ten copies in various libraries. Among these copies, Izmir National Library, Turkish Manuscripts Collection, copy numbered 1707/2 has been determined as the main copy due to the presence of a record of muqābala and taṣḥīḥ (correction) on the last page and the date close to the period when the author lived. The Izmir copy was selected as the main copy and the other four were examined and compared. Muḥarram Efendi of Zileli, a fiqh scholar who lived in the 16th century and served as a muderris and preacher, wrote this book. Zileli Muḥarram Efendi was also a ṣufi and a Ḥalvetic sheikh. He combined fiqh and ṣufism by reflecting these two identities in his works and drew attention to the spiritual aspects of worship as well as the formal, material aspect. Muḥarram Efendi also shed light on his period by writing the answers to the questions asked in his work and the subjects that needed explanation. The work called 'Umdat al-nisā, which means principles and guidelines specific to women, consists of four bab (chapters), six faṣl (subdivision) and a khatime (concluding part). The first chapter is about menstruation, the first subdivision is about the divorced woman's 'iddat (waiting period), the second subdivision is about the clean period between two menstruations, the third subdivision is about the woman's menstruation known by herself, the fourth subdivision is about the menstruation of khutha (hermaphrodites), the second chapter is about the nifās (puerperium), the third chapter is about istiḥāḍah (disease blood), the fourth chapter is about the rights of husband and wife, the fifth subdivision is about the provisions of people with disabilities and the fourth chapter is about the rights of men over their wives. The concluding part is about the recommendation of medicines and prayers for women who do not have children and miscarriages. Written in the 16th century Ottoman period, the work is written in a simple, easy, and easy-to-understand style. Although the work mainly includes jurisprudential concepts, it was written in the local dialect of the people of that period and that region. This dialect distinguished the work from similar works, making it different, interesting, and enjoyable to read. However, this situation has caused today's people, who are distant and foreign to that period and dialect, not to understand some of the words in the work or to understand them very difficult. The judgements and opinions in work generally adhere to the views of Abū Ḥanifa. However, from time to time, the views and preferences of Abū Ḥanifa's disciples and later Ḥanafī scholars were also referred to, and the practical consequences of the dispute were also pointed out. The views of other sunnī sects have also been mentioned, albeit to a lesser extent. The main fiqh and fatwa books of the Ḥanafī sect from which the evidence and opinions are taken are referred. To better understand the subjects, question-answer, exemplifying, explaining with figures, teaching with stories, comparison and itemization methods were used in the work. When a subject is started, the concepts of that subject are defined, and then related judgments and opinions are given. Both rational, and narrative evidence were used as evidence in the work. The opinions and preferences were supported by verses, ḥadīths, narrations, and exemplary stories. Immediately after the narrative evidence, reference was made to the source within the sect. The authenticity of the ḥadīths was not mentioned, but sometimes the narrator was mentioned, and sometimes the source from which the ḥadīth was taken was written, and this source was the books of fiqh. Sometimes, only the text of the ḥadīth is given. Among the narrations used by the author, it has been determined that there are also weak and Israelite narrations.

Keywords: Fiqh, Catechism, Women catechism, Muḥarram Efendi, 'Umdat al-nisā.

İlk Türkçe Kadın İlmihali 'Umdetü'n-nisâ

Öz: İslâmi literatürde ilmihâl, Müslümanların dîni ve sosyal hayatlarında ihtiyaç duyacakları pratik bilgileri öğrenmek üzere başvurdukları kitaplardır. İlmihâl kitapları genelde kadın erkek bütün mükelleflere yönelik hazırlanırken bazen de bir kitlenin ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla da yazılmaktadır. Makaleye konu olarak seçilen 'Umdetü'n-nisa da kadınlara özel yazılmış ilmihallerden biridir. Bu eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ilk kadın ilmihalidir. Kadın ilmihâl geleneğinin de başlangıç eserlerindedir. Yazma olan eser çeşitli kütüphanelerde on nüsha olarak yer almaktadır. Bu nüshalar içerisinde İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 1707/2 numaralı nüsha, son varlığında mukâbele ve tashih kaydının bulunması ve müellifin yaşadığı döneme yakın tarihin bulunması sebebiyle ana nüsha olarak belirlenmiştir. Ana nüsha olarak seçilen İzmir nüshası ile diğer dört nüsha okunmuş, incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu ilmihali 16. yy.'da yaşamış, müderrislik ve vaizlik görevlerinde bulunmuş olan fıkıh âlimi Zileli Muharrem Efendi yazmıştır. Zileli Muharrem Efendi aynı zamanda mutasavvıf ve Halvetî şeyhidir. O, taşıdığı bu iki kimliği eserlerine yansıtarak fıkıh ve tasavvufu birleştirmiş, ibadetlerin şekli, maddî yönü yanında manevî yönüne de dikkat çekmiştir. Muharrem Efendi de eserine sorulan soruların cevaplarını ve izahına ihtiyaç duyulan konuları yazarak dönemine ışık tutmuştur. Kadınlara özel prensipler ve ilkeler anlamına gelen 'Umdetü'n-nisâ adlı eser içerik olarak dört bâb, altı fasıl ve bir hâtıme'den oluşmaktadır. Birinci bab hayız, birinci fasıl boşanmış kadının iddeti, ikinci fasıl iki hayız arasındaki temiz kalınan süre, üçüncü fasıl kadının kendince bilinen âdeti, dördüncü fasıl çift cinsiyetlilerin (hüsnanın) hayız ahkâmı, ikinci bab nifâs (lohusalık) ahkâmı, üçüncü bab istihaze (özür) kanı, beşinci fasıl özürülere ait hükümler, dördüncü bab karı-koca hakları, altıncı fasıl erkeklerin hanımları üzerindeki hakları hakkındadır. Sonuç kısmı ise çocuğu olmayan ve düşük yapan kadınlara ilaç ve dua tavsiyesi ile ilgilidir. 16. yüzyıl Osmanlı döneminde kaleme alınan eserde sade, kolay ve o dönemde rahatlıkla herkesin anlayabileceği bir üslup kullanılmıştır. Eser ağırlıklı fikhî kavramlara yer vermekle birlikte o dönem ve o bölgedeki halkın ağzıyla, yöresel lehçe ile yazılmıştır. Bu lehçe de eseri benzer çalışmalardan ayırmış, onu farklı ve ilgi çekici, okunmasını zevkli hale getirmiştir. Fakat bu durum o döneme ve lehçeye uzak ve yabancı olan günümüz insanların eserde geçen bazı kelimeleri anlamamalarına ya da çok zor anlamalarına sebep olmuştur. Eserde hüküm ve görüşlerde genel olarak Ebû Hanife'nin görüşlerine bağlı kalınmıştır. Bununla birlikte zaman zaman Ebû Hanife'nin talebelerinin ve sonraki dönem Hanefi alimlerinin görüşlerine ve tercihlerine de başvurulmuş ve ihtilâfın pratik sonucuna da işaret edilmiştir. Az da olsa farklı diğer sünnî mezheplerin görüşüne de değinilmiştir. Deliller ve görüşlerin alındığı Hanefi mezhebinin temel fıkıh ve fetva kitaplarına atıf yapılmıştır. Konuların daha iyi anlaşılması için eserde soru-cevap, örneklendirme, şekillerle anlatma, kıssalarla öğretme, mukayese etme, maddeleme yöntemleri kullanılmıştır. Bir konuya başlandığında o konunun kavramları tanımlanmış sonra ilgili hükümler ve görüşler verilmiştir. Eserde delil olarak aklî delil de naklî delil de kullanılmıştır. Âyet, hadisler, rivâyetler ve ibretli örnek hikâyeler ile verilen görüş ve tercihler desteklenmiştir. Nakli delilden hemen sonra mezhep içi kaynağa atıf yapılmıştır. Hadislerin sıhhatine değinilmemiş, hadisler nakledilirken bazen ravisi zikredilmiş, bazen hadisin alındığı kaynak yazılmış, bu kaynak da fıkıh kitapları olmuştur. Bazen de sadece hadis metni verilmiştir. Müellifin kullanmış olduğu rivâyetler içerisinde zayıf ve İsrailiyât kaynaklı rivâyetlerin de bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İlmihal, Kadın İlmihali, Muharrem Efendi, 'Umdetü'n-nisâ.

Giriş

Davranış bilgisi anlamına gelen ilmihâl, Müslümanların dîni ve sosyal hayatlarında ihtiyaç duyacakları pratik bilgileri öğrenmek üzere başvurdukları kitaplardır. İlmihâl kitapları genelde kadın erkek bütün mükelleflere yönelik hazırlanırken bazen de bir kitlenin ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla da yazılmaktadır. Bu anlamda ilmihâl tarihine bakıldığında hitap ettiği kitlenin beklentisine ve ihtiyacına göre özelleştirilmiş farklı ilmihâllere de rastlanmaktadır. Meselâ farklı mezhep, meslek ve tarikatlara göre hazırlanmış ilmihaller, gençlere, askerlere, çocuklara yönelik ilmihâller şeklinde yaş gruplarının ihtiyaçlarını ve kadınlara özel ilmihaller şeklinde cinsiyeti dikkate alan ilmihaller yazıldığı görülmektedir.

Makaleye konu olarak seçilen ‘*Umdetü’n-nisâ*’ adlı ilmihal de kadınlara özel yazılmış eserlerden biridir. Bu eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ilk kadın ilmihalidir. Kadın ilmihâl geleneğinin de başlangıç eserlerindedir. Bu özellikleri ile eser fıkıh alanında önemli bir yere sahiptir. Eser çeşitli kütüphanelerde yazma olarak yer almaktadır. Eserde hayız, boşanmış kadının iddeti, iki hayız arasında temiz kalınan süre, kadının alışlagelen âdeti, hünsâ, nifas ve düşük konusu, istihâza, özürlülere ait hükümler, eşler arasındaki haklar, çocuğu olmayan ve düşük yapan kadınlara ilaç konuları bulunmaktadır. Bu ilmihali 16. yüzyılda yaşamış olan fıkıh âlimi ve mutasavvıf, Halvetî şeyhi olan Zileli Muharrem Efendi yazmıştır. Muharrem Efendi taşıdığı bu iki kimliği eserlerine yansıtarak fıkıh ve tasavvufu birleştirmiş, ibadetlerin şekli, maddî yönü yanında manevî yönüne de dikkat çekmektedir.

Eser, 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşayan kadınların fikhî ihtiyaçları ve beklentileri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Osmanlıca hazırlanmış ilk kadın ilmihali olması, o dönem hakkında bilgi vermesi ve pek çok nüsha halinde el yazması olarak kütüphanelerde bulunması bu eser üzerinde araştırma yapılmasını önemli hale getirmektedir. Bu çalışma ile ‘*Umdetü’n-nisâ*’ adlı eser ve müellifi hakkında bilgi verilerek esere ulaşılması ve ondan daha kolay istifade edilmesi, alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Zira bu eser bugünün hanımlarının da özel hallerine dair sorularına cevap bulabilecekleri bir eserdir.

Araştırma yöntemi olarak literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Zileli Muharrem Efendi ve eseri ‘*Umdetü’n-nisâ*’ hakkında veriler toplanmıştır. Konuyla ilgili güncel makale, sempozyum tebliği, tez, kitap gibi akademik çalışmalar ve klasik fıkıh ve tabakat kitaplarından veriler toplanıp, tasnifi yapıp analiz ve senteze tabi tutularak metin oluşturulmuştur. Ayrıca ilgili eserin içeriği, yöntemi, kaynakları vb. bilgilere de eserin yazma nüshalarının okunması sonucunda ulaşılmıştır. Eserin mevcut nüshaları Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ve İslam Araştırmaları Merkezi’nden elde edilmiştir. Eserin amacı, üslûbu, yöntemi ve içeriği hakkında bilgi edinmek amacıyla eserin farklı dönemlerde, farklı şahıslar tarafından yazılmış olan tespit edilen on nüshasından beş tanesi okunarak, karşılaştırması yapılmış, incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde nüshalar içerisinden mukâbele ve tashih kaydı bulunduğu için İzmir Milli Kütüphanesi’nde bulunan nüsha esas nüsha olarak kabul edilmiştir. Diğer nüshalar temel nüsha ile karşılaştırılmıştır.

Eser hakkında doğrudan yapılan en önemli çalışma Abdullah Kahraman’ın sempozyum tebliği bulunmaktadır. Çokça istifade edilen bu çalışmada bir tebliğ ölçüsünde eser hakkında bilgi verilmektedir. Konuyla doğrudan ilgili diğer bir çalışma Erol Kuyma’nın “Osmanlı Türkçesi ile Yazılmış İlk Kadın İlmihâli ‘Umdetü’n-nisâ İnceleme-Metin-Dizin” isimli kitabıdır. Bu çalışma¹ bir "dil çalışması" olup edebiyat alanında hazırlandığı için daha çok eserin o yönüne ışık tutmakta, içeriğinde eserin Osmanlı Türkçesi ile yazıldığını hatta bir geçiş dönemi eseri olduğunu gösteren dilbilgisel tespitlerinin (imla ve ses bilgisi özellikleri, şekil bilgisi) yanı sıra transkribe edilmiş metinden ve dizin sözlükten oluşmaktadır. Eserin müellifi hakkında yapılan müstakil çalışmalar ise Abdullah Kahraman’ın bahsi geçen sempozyum tebliği ve “Bir Sufî Fakîh: Zileli Muharrem Efendi” isimli makalesi, Merter Rahmi Telkenaroğlu’nun Diyanet İslam Ansiklopedisi maddesi ve “Zileli Muharrem Efendi ve ‘Hediyetü’s-Su’lûk’ Adlı Eseri” isimli makalesi, Muhammed Bilal Tolan’ın sempozyum tebliğidir.

Makalenin konusu, sınırları, amacı, önemi, yöntem ve kaynakları hakkında bilgi veren girişten sonra müellifin hayatı ve eserleri, ‘Umdetü’n-nisâ adlı eserin ismi, yazılış amacı, önemi, uslûbu, yöntemi ve içeriği, mevcut nüshâları, eserde adı geçen kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

1. Zileli Muharrem Efendi’nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Zileli Muharrem Efendi hicri X. miladi XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı âlimlerindedir. Tam adı Muharrem b. Ebu’l-Berakât Muhammed b. Ârif b. Hasan ez-Zîlî’dir.² Muharrem Efendi 910/1504 yılında Tokat’ın Zile ilçesinde dünyaya gelmiştir.³ Halvetî büyüklerinden olan Abdülmecid Şirvani’nin (öl. 972/1534) halifesidir. Babası Arif Efendi’nin (öl.?) oğlu eş-Şeyh Mehmed Ebu’l-Berekât Efendi’dir (öl.?). eş-Şeyh Mehmed Ebu’l Berekât Efendi, Horasan’dan Zile’ye göç etmiş ve oraya yerleşmiştir.⁴ Annesi Sultan Hatun’dur. Sivasslı meşhur mutasavvıf Şemsüddîn Sivassî’nin (öl. 1006/1597) büyük kardeşidir.⁵ Muharrem Efendi’nin Abdülmecid Sivassî, Fezullah Efendi, Abdurrauf Efendi, Abdülkerim Efendi adlarında dört oğlu, Safâ Hatun adında bir kızı vardır.⁶

¹ Erol Kuyma, *Osmanlı Türkçesi ile Yazılmış İlk Kadın İlmihâli ‘Umdetü’n-Nisâ İnceleme-Metin-Dizin* (Erzurum: Fenomen, 2021).

² M. Rahmi Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016), Ek-2/693-694.

³ Muhammed Bilal Tolan, “Zileli Muharrem Efendi ve ‘Hâşiye ‘Ale’l-Fevâidi’ d-Diyâiyye’ Adlı Eseri”, *Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu* (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2018), 91.

⁴ Hayreddin Zirikli, *el-A’lâm* (b.y.: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1423/2002), 1/868, 2/955; Ömer b. Rızâ, *Kehhâle, Mu’cemü’l-mü’ellifîn* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 3/180.

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/393; Abdullah Kahraman, “Taşralı Bir Sufî-Fâkih: Zileli Muharrem Efendi (öl. 100-1591-1592) ve Hediyetü’s-Su’lûk Adlı Eseri”, *Osmanlı’da İlm-i Fıkîh: Âlimler, Eserler ve Meseleler* (İstanbul: İsar Yayınları, 2017), 119.

⁶ Özden Aydın, *Halvetî Tekkelerinin Osmanlı Padişahları ve Devlet Ricâlî ile İlişkileri: Şemsiyye ve Sivâsiyye* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 40; Necdet Ayhan, *Tokat Zileli Muharrem Efendi’nin Künûzü’l-Evliyâ ve Rumûzü’l-Asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 272.

Oğullarından en meşhuru Şeyhî lakabı ile bilinen ve Halvetiyye tarikatının dördüncü ana kolu Şemsiyye'nin bir şubesi olan Sivâsiyye'nin kurucusu Abdülmecid Sivâsî'dir (öl. 1049/1639).⁷

Yaşamış olduğu bölgede “Muallim Dede” ve “Muharrem Dede” olarak anılmakta ve keramet sahibi veli bir zat olarak bilinmektedir.⁸ Muharrem Efendi'nin künyesi, Ebû'l-Leys'tir.⁹ Yaşadığı coğrafyada yaygın olmayan bu künye nedeniyle terâcim ve tabakat yazarları içinde, Muharrem Efendi'yi Arap zannedenler olmuştur.¹⁰ Zileli olması hasebiyle de Zilî nisbesi ile anılmaktadır.¹¹ Bunun yanı sıra onun için Sivasî ve Kastamonî nisbeleri de kullanılmaktadır.¹² Yaşadığı dönemde Zile ilçesi'nin Sivas iline bağlı olması sebebiyle Sivasî nisbesiyle anıldığı da düşünülmektedir. Muharrem Efendi'ye Kostomanî nisbesinin verilmesinin nedeni konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birincisi Kastamonulu Müderris Muharrem Efendi (öl. 983/1575) ile aynı dönemde yaşamaması sebebi ile karıştırılmaktadır.¹³ İkincisi ise feyz aldığı ve çok etkilendiği kişiler arasında Kastamonu'lu Muhyiddin Efendi olduğu için Kastomanî denilmektedir.¹⁴

Muharrem Efendi fıkhîta Hanefî mezhebine mensuptur.¹⁵ Meşrep olarak ise Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Ekmeleddîn el-Laḥcî el-Halvetî (öl. 800/1398) tarafından Azerbaycan'da kurulmuş olan Halvetî Tarikatına müntesiptir.¹⁶ Muharrem Efendi Tokat'ın Zile ilçesinde 1000/1592 yılında yaklaşık doksan yaşında vefat etmiştir.¹⁷ Muharrem Efendi'nin kabri halen memleketi Zile'de Zile Devlet Hastanesi bahçesinde bulunmaktadır. Mezar taşında “İslam'ın büyük âlimlerinden değerli müderris, müellif, fakih, muhaddis, müfessir, ârif, kâmil bir zat olan merhum ve mağfur Ebu'l-Leys Muharrem Efendi ruhuna fâtiha” yazmaktadır.¹⁸

Muharrem Efendi ilk eğitimini babasından almıştır. İlk öğrenimini ve hıfzını doğduğu yer olan Zile'de tamamlamıştır. Babasının isteği üzerine kardeşleri Şemseddin ve İbrahim ile birlikte Tokat'a gitmiş ve Tokat'ın meşhur âlimlerinden Arakiyecizâde Şemseddin Efendi'den (öl.?) eğitim

⁷ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, *DİA*, Ek-2/ 701.

⁸ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. Asır) ve Hediyetü's-Su'lûk Adlı Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 309.

⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, 5/284; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 69.

¹⁰ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi ve Hediyetü's-Su'lûk Adlı Eseri”, 305.

¹¹ Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve Hediyetü's-Suluk Adlı Eseri”, 119.

¹² Abbas Çelik, “Bir Eğitimci Olarak Zilî”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (Kasım 1998), 335.

¹³ Kahraman, “Bir Sufî Fakîh: Zileli Muharrem Efendi”, *Somuncu Baba Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi* 206 (Aralık 2017), 65.

¹⁴ Çelik, “Eğitimci Olarak Zilî”, 336; Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 40.

¹⁵ Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve Hediyetü's-Suluk Adlı Eseri”, 118.

¹⁶ Ayhan, “Zileli Muharrem Efendi'nin Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, 30.

¹⁷ Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âssârü'l-musannifîn* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 2/5; Mehmet Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996), 4/ 97.

¹⁸ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi ve Hediyetü's-Su'lûk Adlı Eseri”, 309.

almıştır.¹⁹ Ayrıca Muharrem Efendi, Amasya'da Habîb el-Karamânî'nin (öl. 902/1498) halifesi Şeyh Hacı Hızır el-Amâsî Efendi'nin (öl.?) yanında tasavvuf eğitimi tamamlamıştır.²⁰ Yaşadığı dönemin meşhur hoca ve arifleri olan İsrafilzâde (öl.?), Çivizâde (öl. 964/1547), Sa'di Efendi (öl.?), Kastamonu'lu Benli Muhyiddin (öl.?) ve Abdülmecid Şirvanî'den (öl. 972/1534) ilim almıştır.²¹ Daha sonra Sivas iline göç etmiş, Hasan Paşa Camii'nde imamlık görevinde bulunmuştur. Ayrıca çeşitli illerde vaizlik yapmıştır. İstanbul'a davet edilmiş olup orada Sofu Mehmet Paşa (öl. 950/1543'ten önce) Darü'l-Hadisi'nde müderrislik yapmıştır. Ardından Süleymaniye Camii vâizliğine getirilmiştir. Ayrıca aynı medreselerde Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Beydavî'nin (öl. 685/1286) tefsirlerini okutmuştur.²² İlim amacıyla yaptığı seyahatler dışında Tokat'ın Zile ilçesinden ayrılmamıştır. Ömrünün sonuna kadar Zile'de dersler vermiştir.²³ Muharrem Efendi'nin üç özelliği dikkat çekmektedir. Bunlar: Arap diline olan hâkimiyeti, tasavvuf ilmine olan yakınlığı ve fıkıh ilmiyle iştigalidir. Bu üç alanda da eserleri bulunmaktadır.²⁴ Muharrem Efendi eserlerini Türkçe, Farsça ve Arapça olarak yazmıştır. Muharrem Efendi'nin yazdığı eserler ulaşabildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1.2. Eserleri

1.2.1. *Hâşiye 'ale'l-fevâ'idî'z-ziyâ'iyye*

Bu eser Muharrem Efendi'nin en meşhur eseridir. Osmanlı medreselerinde "Muharrem" diye bilinmektedir.²⁵ İranlı bilgin Nûreddîn Abdurrahmân el-Câmî'nin (öl. 898/1492) İbn Hâcib'e (öl. 646/1249) ait Arapça dil bilgisi kurallarını işleyen *el-Kâfiye* isimli muhtasar eseri üzerine yazdığı *el-Fevâidü'd-diyâ'iyye* adındaki şerhin haşiyesidir. Hâşiye, Muharrem Efendi'nin yarım bıraktığı eser, "bedel" bahsinden itibaren Osmanlı dönemi kıraat ve nahiv âlimlerinden Abdullah Eyyûbî (öl.1252/1836) tarafından aynı üslupla aktarılmıştır.²⁶ İki cilttir.²⁷ Eserin çok sayıda nüshası bulunmaktadır.

1.2.2. *Hediyetü's-su'lûk fi şerhi Tuhfeti'l-mülûk*

Bağdatlı İsmail Paşa (öl. 1338/1920), bu eserin fıkıhın fûrû konusuyla ilgili olduğunu ifade etmiştir.²⁸ Hanefî fıkıh âlimlerinden Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (öl. 666/1268)

¹⁹ Telkenaroğlu, "Zileli Muharrem Efendi ve "Hediyetü's-Su'lûk Adlı Eseri", 307; Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ fi menâkıbîş-Şeyh Şemseddîn Ebi's-Senâ* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lala İsmail Kitaplığı, Nr. 694/2), 9a.

²⁰ Ayhan, *Zileli Muharrem Efendi'nin Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*, 24.

²¹ Çelik, "Bir Eğitimci Olarak Zilî", 335.

²² Çelik, "Bir Eğitimci Olarak Zilî", 336.

²³ Tolan, "Zileli Muharrem Efendi ve Hâşiye 'Ale'l-Fevâidi'd-Diyâ'iyye Adlı Eseri", 91.

²⁴ Kahraman, "Bir Sufî Fakîh: Zileli Muharrem Efendi", 65.

²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/21.

²⁶ Telkenaroğlu, "Zileli Muharrem Efendi ve "Hediyetü's-Su'lûk Adlı Eseri", 309.

²⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/5; Kadir Özköse, "Zileli Muharrem Efendi'nin Tasavvûfî Düşüncesi", *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, Ekim 2011), 338.

²⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/5.

tarafından yazılan *Tuhfetü'l-mülûk fî fikhi mezhebi'l-îmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* isimli ilmihalin şerhidir.²⁹ Râzi eserini “Temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, cihad, avlanma ve kurban, helal-haram, ferâiz ve helal kazanç esasları” başlıklarla yazmıştır. Bu şerh ile ilgili Abdullah Kahraman kitap bölümü, M. Rahmi Telkenaroğlu makale yayınlamıştır.

1.2.3. *Cübbü'l-mesâil*

Kataloglarda yanlışlıkla *Hubbü'l-mesâil* ve *Rubbü'l-mesâil* isimleriyle de geçmektedir. Eser içerisinde bazı fikhî konular bulunmaktadır.³⁰ Müellif, şer'i meselelerle dolu olması nedeniyle eserine bu adı verdiğini ifade etmektedir. Eser ile ilgili, Cihat Zorlu tarafından “Ebû'l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî'nin Hubbü'l-mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi” adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Ayrıca eser ile ilgili Abdullah Kahraman, “Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü” adıyla bir tebliğ sunmuştur. Eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Beş temel fıkıh konusu esas alınarak yazılmıştır.

1.2.4. *Menâkıbü Ebî Hanîfe ve e'immeti'l-mezâhib*

Eserin tam adı, *Menâkıbü'l-e'immeti's-selâse 'alâ mezâhibi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*'dır. Ebû Hanife (öl. 150/767) ile meşhur öğrencilerinden Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve İmâm Muhammed'in (öl. 573/1177) hayatlarının ve menkıbelerinin anlatıldığı eserdir. Eserde bu öğrencilerin takvâsi, fazileti, ahlâkı, zekâsı ve ilmî kişiliği gibi hususlardan bahsedilmektedir. Eser, 51 varaktır. Eserin dili Arapça'dır.³¹

1.2.5. *Künûzü'l-evliyâ' ve rumûzü'l-asfiyâ'*

Eser³² Ebû Hanife ve öğrencilerinin menkıbelerini içeren bir kısım başlanmaktadır. Tarihte velâdeti ile şöhret bulmuş olan şahısların hayatını konu edinmektedir. Müellif, kendi dönemine kadar menâkıbü'l-evliyâ türü eserlerin Farsça ve Türkçe yazıldığını, bu alanda Arapça yazılmış eserlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Eser Abdulkâdir Geylânî (öl. 561/1166) ile başlayıp Râbi'atü'l-'Adeviyye (öl. ?) ile bitmektedir. Yetmiş zatin hayatı ele alınmaktadır. Dili Arapçadır.³³ Eser ile ilgili Necdet Ayhan'ın “Tokatlı Zileli Muharrem Efendi'nin Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

1.2.6. *Terğîbü'l-müte'allimîn*

Eser, *Risâle fî terğîbi'n-nâsi'l-müte'allimîn ile'l-'ilm ve'(l-has 'ale)'l-'amel* ve *Terğîbü'l-'ilm ve'l-'amel* gibi isimlerle de anılmaktadır.³⁴ Eserin dili Arapça'dır. Eser yedi varaktan oluşmaktadır. Müellifin

²⁹ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, Ek-2/ 694.

³⁰ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, Ek-2/ 694.

³¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l mü'ellifin*, 8/180; Huzeyfe Çeker, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 17.

³² Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî, *Künûzu'levliyâ ve rumûzu'l-asfiyâ* (Çorum: Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi, 19).

³³ Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi ve Hediyyetü's-Su'lûk Adlı Eseri”, 330.

³⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/5; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 8/180.

eğitim hakkındaki fikirlerini içermektedir. Eserde ilmin önemi, âlimin değeri, ilim öğrenme ve öğretmenin fazileti ile ilgili konular âyet, hadîs ve vecizelerle ortaya konulmaktadır. Zileli Muharrem Efendi öğrencilere ilim öğrenirken başarıya ulaşabilmeleri için bazı nasihatlerde bulunmaktadır.³⁵ Eser ile ilgili Abbas Çelik'in "Bir Eğitimci Olarak Zilî" adlı makalesi bulunmaktadır.

1.2.7. *Zelletü'l-kârî bi-'inâyeti'r-Rabbî'l-bârî*

Müellif kendi devrinde yaşayan cami imamlarının Kur'ân-ı Kerîm'i okurken gösterdikleri gevşeklik ve rahatlık sebebiyle bu eseri yazmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Eserde namazı bozan ve bozmayan kıraat hatalarını ele almaktadır. Eser Arapça olarak altı fasıl halindedir. Bunlar: Kur'ân okurken yapılan irab hataları, harf yanlışları, kelime yanlışlarıdır. Eser yaklaşık on varaktan oluşmaktadır.³⁶

1.2.8. *Tenbîhü'l-gāfilât*

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan eser, özellikle hanımlara temel dinî bilgiler vermektedir. Eserin sade anlaşılır bir dili bulunmaktadır.

1.2.9. *Risâle-i Şükriyye*

Eser, iki bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâb; Fâtîha sûresinin tefsiri, sûredeki kıraat farklılıkları, anlamı ve fazileti hakkındadır. İkinci bâb; vitir namazının üç rekât oluşu, Kunût duası okumanın gerekliliği, bu duanın anlamı ve fazileti hakkındadır. Eserin Ankara nüshâsı Milli Kütüphane'nin 153/1 numaralı bölümünde bulunmaktadır.³⁷

1.2.10. *Luğat-ı Fârisî*

Eserde Farsça dilbilgisi kurallarıyla ilgili mukayeseli dil bilimi incelenmektedir.³⁸ Eser dokuz varaktan oluşmaktadır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Denizli Bölümünün 339 numarasında, Yazma Bağışlar Bölümünün 140 numarasında ve Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinin 5432/2 numarasında yazma nüshaları bulunmaktadır.³⁹

1.2.11. *Şerhu ba'zı ebyâti'l-Mesnevî*

Mesnevi'deki bazı beyitlerin şerhi yapılan eserin dili Türkçe'dir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Kasîdecizâde Süleyman Sırrı Bölümünün 327 numarasında yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁰

³⁵ Çelik, "Bir Eğitimci Olarak Zilî", 337-343.

³⁶ Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Zelletü'l-kârî bi-'inâyeti'r-Rabbî'l-Bârî* (Ankara: Milli Kütüphane, 06 Hk 2820/4).

³⁷ Telkenaroğlu, "Zileli Muharrem Efendi", Ek-2/ 694

³⁸ Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", *Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu* (6-9 Ekim 2011), ed. Mehmet Yardımcı (İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 287.

³⁹ Özköse, "Zileli Muharrem Efendi'nin Tasavvûfî Düşüncesi", 338.

⁴⁰ Telkenaroğlu, "Zileli Muharrem Efendi", Ek-2/ 694.

1.2.12. *Terceme-i hilyetü'n-nebî*

Peygamber Efendi'mizin hilyesini anlatan bir eserdir. On varaktan oluşan eser İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Kasıycizâde Süleyman Sırrı bölümünde 327 numara ve Servili Bölümünün 145 numaralı bölümlerinde bulunmaktadır.

1.2.13. *Nefahatü'l-üns*

Bağdatlı İsmail Paşa, Muharrem Efendi'nin *Nefahât* adlı eserinin Farsça'dan Arapça'ya tercümesini yaptığını yazmaktadır. Ayrıca müellifin menâkıb türünden aynı konuyu işleyen *Künûzü'l-evliyâ ve rumûzü'l-asfiyâ* adlı başka bir eserinin bulunduğunu da belirtmektedir.⁴¹

1.2.14. *er-Radâ' mahremü'l-cimâ'*

Eserin konusu İslâm hukukundaki "rada" yani süt emme konusu ile ilgilidir.⁴² Eser, süt emme hakkı, âlimlere göre evliliği haram kılan süt emme durumu ve süt emmede aranan şartlar ile ilgilidir. Eserin dili Arapçadır ve eser 20 varaktan oluşmaktadır.⁴³

Müellifin eserlerinin ağırlıklı fıkıh alanında olduğu görülmektedir. Eserlerinden birisi Farsça dilbilgisi, diğeri Arapça dilbilgisi, bir tanesi ilim öğrenme ve öğretmenin fazileti, üç tanesi menkıbeler, bir tanesi Peygamber'in (s.a.v.) hilyesi, iki tanesi namaz ile ilgilidir. Ayrıca kadınlara özel bir ilmihal, yine bir ilmihal şerhi, bir de kadınlara yönelik dini bilgiler ve mesneviden şiirleri şerh ettiği bir eseri vardır. Müellifin makaleye konu olan eseri yukarıda yazılmamıştır. Çünkü aşağıda onun ilgili ayrıntılı bilgi vermek için ayrı bir başlık açılmıştır.

2. *'Umdetü'n-nisâ* Hakkında Bilgiler

2.1. Eserin İsmi

'Umde kelimesi dayanak, prensip, ilke anlamlarına gelmektedir. Nisâ kelimesi ise Arapça kökenli olup kadınlar anlamına gelmektedir. Eserin tam ismi olan *'Umdetü'n-nisâ* ise kadınlara özel prensipler, ilkeler anlamına gelmektedir. Eser, kadınların muayyen durumları ile ilgili temel fikhî meseleleri ihtivâ etmesi sebebiyle *'Umdetü'n-nisâ* olarak adlandırıldığı düşünülmektedir.⁴⁴

2.2. Eserin Yazılış Amacı

Eserin yazılış amacını Muharrem Efendi her alanla ilgili Türkçe'ye tercüme yapıldığını ama hayız ve nifas konularında Türkçe kitap görmediğini, bu konuların müşkil ve karışık olduğunu, her kadının da mahremleri arasında bu konuları bilen birilerinin bulunmadığını ve kadınların başkasına da bu konularda soru sormaktan utandıklarını, bu yüzden bazı ulemanın da talebi

⁴¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/5; Çelik, "Bir Eğitimci Olarak Zilî", 336.

⁴² Kâtip Çelebi, Mustafa b. 'Abdillâh, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn, Mektebetü'l-müsenâ* (Bağdat: y.y., 1360/1941), 1/ 868; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/5.

⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/868.

⁴⁴ Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve "Umdetün'n-Nisâ" Adlı Kadın İlmihali", 287.

üzerine kadınların ihtiyacı olan konuları içeren böyle bir eser yazdığını ifade etmektedir.⁴⁵ Muharrem Efendi eseri yazma sebebini zikrettikten sonra seksen yaşında bu eseri kaleme aldığı, yaşından dolayı hata ve yanlışla düşebileceğini bunları ulemanın ma’zur görmesini ve düzeltmesini talep etmektedir. Ayrıca nasıl ki namaz, oruç, hac ve zekât ahvalini bilmek ve amel etmek her mü’mine farz ise kadınların zaman zaman gördükleri kanın ahvalini ve ahkâmını bilip ona göre amel etmeleri farz-ı ayndır şeklindeki ifadesi de bu eserin yazılma sebebi olarak görülebilir.

2.3. Eserin Önemi

Bu eser Osmanlı Türkçesi ile ilgili yazılmış olan ilk kadın ilmihâli olduğu düşünülmekte ve kadın ilmihal geleneğinin de ilk eserlerinden olduğu kabul edilmektedir.⁴⁶ Kadınların biyolojik olarak belli zamanlarda yaşamış oldukları hayız ve nifas durumu da namaz, oruç, hac gibi ibâdetlere doğrudan etki etmektedir. Kadınların mükellef oldukları bu ibâdetler ile ilgili hayız ve nifâs durumunda ne yapmaları gerektiğini bilmeleri gerekmektedir. Zilî, bunun önemini ve gerekliliğini “Ey duhterânım ya'nî ey kızcağızlarım evvelâ ma'lumunuz ola ki oruç, namaz, hac ve zekâtın ahvâlini bilmek ve ‘amel etmek mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara farz ise kadınların zaman zaman gördükleri kanın ahvâlini ve ahkâmını bilmek ve bildiklerinizle ile amel etmek üzerinize farz-ı ‘ayndır” şeklinde izâh etmektedir.⁴⁷ Ayrıca müellif eserinin son kısımda toplumun en önemli kurumu ve temeli olan ailede karı koca hakları ve sorumlulukları üzerinde durmaktadır. Hak ve sorumlulukların bilinmesi bu konudaki bilinci ve hassasiyeti artırıp karı kocanın daha huzurlu bir aile hayatı yaşamalarına sebep olmaktadır.

2.4. Eserin İçeriği, Üslûbu ve Yöntemi

2.4.1. İçeriği

Eser içerik olarak dört bâb, altı fasıl ve bir hâtîme'den oluşmaktadır. Birinci bab hayız, birinci fasıl boşanmış kadının iddeti, ikinci fasıl iki hayız arasındaki temiz kalınan süre, üçüncü fasıl kadının kendince bilinen âdeti, dördüncü fasıl çift cinsiyetlilerin (hüsnanın) hayız ahkâmı, ikinci bab nifas (lohusalık) ahkâmı, üçüncü bab istihaze (özür) kanı, beşinci fasıl özürülere ait hükümler, dördüncü bab karı-koca hakları, altıncı fasıl erkeklerin hanımları üzerindeki hakları hakkındadır. Sonuç kısmı ise çocuğu olmayan kadınlara ilaç tavsiyesi ile ilgilidir.⁴⁸

Birinci bâba müellif, hayızın tanımını ile başlamıştır. Hayız kanın hastalık kanı olmadığını, bir genç kızın bulûğa ulaştığının alâmeti olduğunu “... hayz deyu nisâ tâifesinin ibtida bulûğa yetdükdde rahimden ya'ni uşak yatağından akan deme dirler ki ol dem merazdan olmaya. İbtidası kızlar bâliğ oldığı vakitde zuhûr idendir...”⁴⁹ şeklinde ifade etmiştir. Kızların dokuz yaşında bulûğa

⁴⁵ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 98a.

⁴⁶ Kahraman, “Zile’li Muharrem Efendi ve ‘Umdetü’n-nisâ’ Adlı Kadın İlmihali”, 289.

⁴⁷ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 98b.

⁴⁸ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 98a-98b.

⁴⁹ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 98b.

erdiklerini, hayızın en az müddetinin üç gün, üç gece en fazla müddetinin on gün on gece ve hayız müddetinde akan kanın altı renk olduğunu belirttikten sonra hayızın ilk defa Hz. Havva'nın yasak buğday ağacından yiyerek işlediği günah sebebiyle başladığından bahsetmiştir.⁵⁰ Bu rivayet temel hadis kitaplarında bulunmamaktadır.

Daha sonra hayızın on ahkâmının olduğu ve bunların; hayızlı kadının namaz kılması, oruç tutması, cinsel ilişkiye girmesi, Kur'ân okuması, Kur'ân'ı elle tutması, mescide girmesi, Kâbe'yi tavaf etmesinin haram olduğu, hayız halinde Ramazan ayında tutamadığı oruçlarını kaza etmesi gerektiği, kılamadığı namazlarının bağışlandığı ve boşanan kadının üç hayızla iddetinin sona erdiği⁵¹ sıralandıktan sonra bu konuların detayına girilmiştir.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayız ile ilgili hadislerine yer verilmiştir. Detaylıca hayız halinde kılınmayan namazların ve tutulmayan oruçların durumu ile ilgili bilgiler klasik kitaplardan yorumuz aktarılmıştır. Devamında konuyla ilgili bir hadis zikredilerek hayızlı kadının hayız hâlinde namaz kılamadığı ve oruç tutamadığı zaman yapması gerekenlerden bahsedilmiştir. Daha sonra dübüründen hayız gören kadının durumu, hayızlı eşiyile cinsel ilişki yaşayanın durumu ve yapması gerekenler, dübüründen cinsel ilişkinin büyük günah olduğu, hayız halinde olan kadının eşini cinsel ilişkiden uzak tutması için tavsiyeler, hâiz ve nüfsâ kişinin Kur'ân'dan bütün âyet okuması-parça parça okuması durumu, hâiz ve nüfsâ kişinin Kur'ân okumasındaki sebebi, Kur'ân'a hâiz, nüfsâ ve cünüb dokunmanın ve ezberlemenin hükmü, sübyanın durumu, Çocuklara Kur'ân öğretene kadınların hayız halinde nasıl hareket edecekleri, hayızlı kadının Tevrat'ı ve İncil'i okumasının hükmü, İmam Mâlik'in (öl. 179/795) bu konudaki görüşü, mescide girmenin hükmü, Kâbeyi tavâf etmenin hükmü, eşinden ayrılan kadınların iddeti, iddet çekmenin sebepleri, boşanan kadınların hayızlı olup olmaması durumu, hür olanın iddeti, halâyık (harb-i kâfir) olanın iddeti, boşanan kadınların hayız gören ve âyise (hayız görmeyen) olabilecekleri, eşi ölen kadının, hür veya halâyık olarak iddeti, ümmü veledin iddeti, hamile olanın iddeti, ölüm hastalığında boşama, nikahın nasıl ve kimler tarafından feshedilebileceği, fesihle ayrılığın altı sebebinin olduğu, fesihle iddetin süresi, hayız görmeyenlerin iddeti, tuhûrun (hayız görülme günlerin) az ve çok miktarı, kocası talak veren kadının tuhur ve hayız günlerinin tespiti ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra fiziken her iki cinsiyetin özelliklerini taşıyan hünsâ ile ilgili hükümlerden⁵² bahsedilerek on varakla birinci bab bitirilmiştir.⁵³

İkinci babda nifâs kavramı, nifâs ile istihâze farkı, nifâsın ekallî ve ekseri müddeti, nüfâsa kadının ne zaman gusül edeceği, ikiz çocuk doğuran kadının nifas ve istihâze durumları, nifâs durumunda tuhurun ne zaman olacağı, nifas halinde mutallakanın iddet durumu, nüfsâ ve hâizin fevt olan namazları ve bu namazların kazalarının neden gerekip gerekmediği konularını da

⁵⁰ İslam'da böyle bir görüşün dayanağı yoktur. Hadis-i şeriflerde hayız Allah'ın Adem kızlarına bir yazgısı olarak ifade edilmektedir. Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 290.

⁵¹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 99a.

⁵² Hünsâ ile ilgili ayrıntılı hükümler için bkz. Hilâl Duman, "İslâm Hukukunda Hünsâ", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/6 (2002), 295-319.

⁵³ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 98a-109a.

ayrıntılı açıklandıktan sonra düşük ile ilgili hükümlere⁵⁴ değinilerek dört varakla ikinci bab tamamlanmıştır.⁵⁵

Üçüncü baba istihâze kanının tanımını yapılarak başlanmıştır. Akabinde istihâze kanının ekallî ve ekseri süreleri, istihâze kanının yedi türlü olduğundan bahsedilip bunlar sıralanarak açıklanmıştır. Kadınların menopoza girme yaşı konusundaki ihtilaflar zikredildikten sonra iddet konusuna değinilmiştir. Daha sonra müstehâze kadınların kimler olduğu, bunların abdest ve namaz durumları bu konudaki ihtilaflar, hükümler ve ruhsatlar konusu dört buçuk varak anlatılmıştır.⁵⁶

Dördüncü babda karı koca arasındaki hukuk ele alınmıştır. Bu konudan bahsedilirken karı-koca hakları konusundaki bazı hadisler ve rivayetler nakledilerek eşlere, özellikle de kadınlara tavsiyelerde bulunulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kocaların hanımlarından sorumlu olduklarını ve onların haklarına riayet etmeleri ve onlara eziyet etmemeleri gerektiğine dair hadisler nakledildikten sonra yine hadiste kadınların kocaları üzerinde sekiz hakkı olduğu söylenip sıralanmıştır. Bunlardan birincisi mehirdir. Mehir ya peşin yani muaccel ki bu hatunun başına giydiği tarpuş ve tokye, kaftan, yatak örtüsü, döşek ve yemek yiyecek kap kacak türü bir şey ya da vadeli yani müeccel ki bu da altun, akçe cinsinden bir şey olur. Müeccel mehir er avradını boşadığında ya da erin vefat ettiğinde talep edilir. İkinci hak erin abdest, namaz, oruç ve zekâtın farzları, vacipleri, sıhhat ve fesatları gibi mühim dinî emirleri hanımına öğretmesidir. Üçüncüsü erlerin gayûr (namus konusunda hassas) olup hanımının ev içerisindeki hizmetlerine kanaât edip dışarı hizmeti buyurmamasıdır. Çünkü avrat ayıp demektir. Ayıp örtülü olur, açık olması günahıdır. Dördüncüsü hanımının nafaka ve elbisesini temin etmesidir. Beşincisi er hanımın nafakasını helalinden kazanmalıdır. Altıncısı kadınlar akıl bakımından noksan oldukları için yaptıkları hataları müsamaha ile karşılayıp ma'zur görmek, yüze çıkarmamak gerekir. Yedincisi kadının erinden oğul-uşak isteme hakkı vardır. Zaman zaman bu isteğe yerine getirmek gerekir ki aradaki ülfet zarar görmesin. Sekizincisi bazı kadınlar haşaralığı (hırçınlık) ve dilâzarlığı (gönül kırıcı) âdet edindiği için kötü huyları hususunda uyarması, tehdit etmesi, eğer kötü huyu terketmezse tahammül ve hoşgörü ile tahammül etmesidir. Zira kadın Hz. Adem'in sol eğe kemiğinden yaratılmıştır, doğrultulmaya kalkılırsa kırılır. Kırılması boşama ve liana götürür. Muharrem Efendi bu hakları sıraladıktan sonra Hz. Ömer ile kötü huylu hanımı arasındaki ibretli hikâyeyi anlatmıştır. Hz. Ömer'in hanımına yedi sebepten dolayı tahammül ettiğini ve şöyle dediğini zikretmiştir. "Allah cefaya sabredenlere hesapsız mükafat verir onun için ona sabrederim, beni haramdan korur eminimdir, ben olmadığım zaman malımı mülkümü korur, çocuklarımı ücretsiz emzirir, yedirir, besler, benim aşçım ve ekmekçimdir, elbisemi yıkar, kirlerden arındırır, yeni elbise diker, eskiyeni yamar, mesâlihimde muinimdir, bilmediğim de müşirimdir, unuttuğumda müzekkirimdir, gurbette enîsîmdir ve

⁵⁴ Düşük hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Özyay, *İslam Hukukunda Cenin* (İstanbul: Cihan Yayınları, 2018).

⁵⁵ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 109a-111a.

⁵⁶ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 111b-114a.

celisimdir. Akıllı olan Onun bir kötü sözüne sabretmeyip bu iyilikleri zayi eyler mi? O kötü sözünden dolayı azap görürken ben sabrımdan ötürü sevap alırım.” Bu rivayetten sonra yine bir hadisi şerifle salih mü’min kocaya eza eden kadının kıyametteki durumu anlatılmış daha sonra Lokman Hekim’in oğluna vasiyetinden bahsedilmiştir.⁵⁷

Yine bu babda birden fazla hanımla evli olan kocanın her bir hanımına vakit ayırmada, nafakada ve libasta eşit davranılmasının vacip olduğu hükmü kaydedilmiş, ardından Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hanımlarına eşit davranılmaması halinde Allah’ın lanetine düşürüleceği, onun kıyamette nasıl hesaba çekileceği hadisi ve Nisâ suresinin 129. ayeti zikredilerek birinci fasıl tamamlanmıştır.⁵⁸

Dördüncü babın ikinci faslında müellif kocanın karısı üzerindeki haklarından bahsetmiştir. Bu hususa İslâmî literatürde güvenilir, abartılı ve İsrailiyat denilen Yahudi kaynaklı bilgileri aktaran Ka’bu’l-Ahbâr’ın (öl. 32/652-53[?]) rivayetiyle başlamıştır. İlgili rivayete göre kadınlara kıyamette namazdan sonra ilk sorulacak olan erlerinin hakkıdır. İbn Ömer’in rivayetine göre bir hatun Hz. Muhammed’e (s.a.v.) gelip erin karısı üzerindeki haklarını sorması üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v.): “Erinin cinsel ihtiyaçlarını mazeret göstermeden ve ertelemekten kaçınmak, hatta ihtiyaç durumunda orucun mani olmaması için erinden izinsiz nafile oruç tutmamak, erinin râzı olmadığı, istemediği kişileri eve almamak, erinden izinsiz evden çıkmamak, çıkarsa gök melekleri evine girinceye kadar lanet ederler, erine devamlı dua etmek, hatta namazdan sonra erini duada anmazsa duası ve namazı kabul olmaz” dediğini nakletmiştir. Bir başka rivayette beş vakit namaz kılan, Ramazan’da oruç tutan, namahreme görünmeyen ve bakmayan ve erine itaat eden ve eri ondan razı olan kadına cennetin sekiz kapısının açılacağı bildirilmiştir. Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Aişe’ye hitaben hanımın kocasına karşı vazifeleri, kocasına iyi davranmasının mükâfatları, kötü davranmasının cezalarına dair pek çok rivayet *Ravzâtü’l-ulemâ* isimli eserden aktarılmıştır.⁵⁹ Bu rivayetler sahih hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Müellif bu rivayetlerle cehenneme götürecek kötü huylara değinmiştir. Örneğin; belâya sabretmemek, nimete şükretmemek, on iyilik gördükten sonra bir kötülük görse on iyiliği unutup gördüğü bir kötülüğü sürekli söylemek, dünya zinetini çok sevmek, ahirete gayret etmemek, gıybeti ve lâneti çokça yapmak. Ayrıca Hz. Aişe vasıtasıyla kocasını gücünün yetmediği harcamalara zorlayan kadının Allah’ın rahmetinden ve Peygamber’in şefaatinde mahrum kalacağı, bir kadının erinin nesebi, dış görünüşü, maddi durumu ile ilgili incitici bir söz söylemesinin de can çekişerek ölmesine ve kıyamete kadar kabir azabı çekmesine sebep olacağı rivayetlerini nakletmiştir. Ardından *Ravzâtü’l-ulemâ* isimli eserden İsrail oğullarından salih bir kadının hikayesini iki buçuk varak uzun uzun anlatmıştır.⁶⁰

⁵⁷ Zilî, ‘*Umdetü’n-nisâ*, 114a-116a; Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü’n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali”, 294.

⁵⁸ Zilî, ‘*Umdetü’n-nisâ*, 116b.

⁵⁹ Zilî, ‘*Umdetü’n-nisâ*, 116b-120a.

⁶⁰ Zilî, ‘*Umdetü’n-nisâ*, 118b-120a.

Müellif dört türlü karı-koca ilişkisini örnek vermiştir. Bunlardan biri Hz. Fatıma ve Hz. Ali gibi er ve avrat din ve hallerinin düzgün olması bakımından birbirine uygundur. Bu kısımda Hz. Fatıma’nın nikâhının melekler meclisinde kıyıldığı, onu Hz. Ali’ye Allah’ın uygun gördüğü, Hz. Fatıma’nın mehir olarak günahkâr kadınlara şefaathakkı verilmesini istediği ve bunun ona gökten gelen yeşil bir hatla yazılmış name ile verildiği, ölümü anında canını doğrudan Allah’ın aldığı şeklinde bilgileri *Tenbihu’l-gafilât* isimli kendi eserinden aktarmıştır. İkincisi Ebu Leheb ve hanımı gibi er ve avrat küfür ve nifâkta birbirine uygundur. Üçüncüsü Hz. Lut ile Hz. Nuh ve hanımları gibi er mü’min, salih, avrat kâfirdir. Dördüncüsü Firavun ve hanımı gibi er kâfir, zâlim, kadın saf, mü’mindir.⁶¹ Müellif bu şekilde bir örneklendirme yaptıktan sonra bu kısımda İsrailiyyat kabilinden, abartılı ifadelerle ve ayrıntılı bir şekilde Hz. Asiye’nin cennetteki düğününden dört buçuk varak bahsetmiştir.⁶² Sonra Hz. Meryem’in faziletlerini ve Hz. Muhammed (s.a.v.) ile nikâhlandığını ve düğünün kıyası olmayan ulu bir dergah olduğunu lakin bu düğünün ayrıntılarına değinmeyeceğini, Hz. Asiye’nin düğününden bahsettiğinden dolayı onun bir numune olduğunu ve onunla yetindiğini zikretmiştir.⁶³ Bu rivayetlerle Allah’ın Hz. Asiye ve Hz. Meryem’e kıyamette vereceği makam ve nimetler anlatılarak insanları olumlu yönde teşvik etmek istenmiştir. Ancak bunların dini bir temeli bulunmamaktadır. Sahih hadis kaynaklarında bu rivayetler yer almamaktadır.

Eser hâtıme kısmı ile sona ermiştir. Bu kısım dört buçuk varak tutmuştur. Müellif önce el-Yafî’nin *Havâss-ı Kur’ân’da dürrü’n-nâzım* adlı kitabından çocuğu olmayan kadınlar için karı kocanın yapmaları gereken işleri, ilâç terkîbi ve okumaları gereken duaları ayrıntılı bir şekilde yazmıştır. Sonra çocuk düşüren kadının Enbiya suresinin 91, 92, 93. ayetlerini yazıp taşımasının çare olacağından bahsetmiştir. Son olarak erkek çocuk olması, çocuğun güzel ahlaklı ve her türlü beladan, sıkıntıdan emin olması için yapılması ve okunması gerekenleri zikretmiştir. Ardından “Hz. Kur’ân hüsnü itikatla taş okunsa taş altına dönüşür, şüphesiz ki kan nutfeye, rahimdeki kız da oğlana dönüşür.” şeklinde yorum yapmıştır. Yine *Hayâtü’l-hayavân* adlı kitaptan hâmile kalmak için hayvanlardan yapılan ilaçları yazdıktan sonra bazı tıp kitaplarındaki ilaçlardan da bahsetmiştir.⁶⁴

Müellif kitabını şu cümlelerle bitirmiştir. Bu kitaba Şevval ayının başında kızlarımıza dua ile başladık dua ile bitirdik. Bu kitaba bakan erkeklere de meseleleri öğrettik. Her ne kadar bu kitap kadınlara ait önemli meseleleri detaylı olarak ele almak üzere yazılmışsa da bu münasebetle nice mesele bir araya getirilmiştir. Faydası genel olup bütün okuyanlar ve dinleyenler yararlandıkça bu fakir-i muhtaca dua ile birlikte bir Fatıha ile şad edeler. Nitekim biz gaibane onları günahlarından pak olmaları için dua eyledik. Allahümme sallâllahu ‘alâ seyididînâ Muhammedin

⁶¹ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 120a-120b.

⁶² Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 120b-123a.

⁶³ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 123b.

⁶⁴ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 123b-125b.

ve âlihi ve sahbihî ecma'în ve 'alâ cemi'il mu'minîn. Bu risâle Cemâziye'l âhir 1026'da tamamlanmıştır.⁶⁵

2.4.2. Üslûbu ve Yöntemi

Eser, bâblara ve bâbların içerisinde fasillara ayrılmış, bab ve fasıl başlıkları da zikredilmiştir.⁶⁶ 16. yüzyıl Osmanlı döneminde kaleme alınan eserde sade, kolay ve o dönemde rahatlıkla herkesin anlayabileceği bir üslup kullanılmıştır. Eserin dili Osmanlıca Türkçesi'dir. Bununla birlikte bazı alt başlıklar Arapça olarak ifade edilmiştir. Eserde günümüz ilmihal geleneğine benzer bir yöntem kullanılarak kadınların özel hallerine dair hükümler fıkıh kitaplarından seçilerek bir araya getirilmiştir. Hayız, nifas, istihaze, hünsa gibi kavramların tanımları yapılmıştır.⁶⁷

Eser ağırlıklı fikhî kavramlara yer vermekle birlikte o dönem ve o bölgedeki halkın ağızyla, yöresel lehçe ile yazılmıştır. Bu lehçe de eseri benzer çalışmalardan ayırmış, onu farklı ve ilgi çekici, okunmasını zevkli hale getirmiştir. Fakat bu durum o döneme ve lehçeye uzak ve yabancı olan günümüz insanların eserde geçen bazı kelimeleri anlamamalarına ya da çok zor anlamalarına sebep olmuştur. Mesela natuva, kürsef, edüg, tekaza, sübüce, dibelik, zenne gibi kelimeler buna örnek verilebilir. Müellif seksen bir yaşın etkisiyle de muhataplarına kızlarım, duhteranim, kızcağuzlar, karıcıklar, şeklinde şefkat ve merhametle, yumuşak ifadelerle hitap etmiştir. Yine koca için er, hanım için avrat, çocuk için uşak, hamile bayan için yüklü avrat gibi o dönemin ifadelerini kullanmıştır.

Hüküm ve görüşlerde genel olarak Ebû Hanife'nin görüşlerine bağlı kalınarak onun içtihadları esas alınmıştır. Zaman zaman Hanefî mezhebi içinde önemli olan Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) 15 yerde,⁶⁸ İmâm Muhammed'in (öl. 189/805) 11 yerde⁶⁹ ve Züfer'in (öl. 158/775) 2 yerde⁷⁰ görüşlerine ve tercihlerine de yer verilmiş ve bu da belirtilmiştir.⁷¹ Mesela bir kız buluşa erdikten hemen sonra hamile kalsa, Şaban ayının sonunda doğum yapsa ve bir gün kan gelse, kan Ramazan ayının evvelinde kesilip sonunda bayram gecesi tekrar gelse ve birkaç ay akmaya devam etse Ebû Hanife'ye göre kırk günün tamamı nifastır. Tuttuğu oruç makbul değildir, orucu kaza etmesi gerekir. İmameyne göre kadının nifası bir gündür, bayram gecesi gelen kan da hayızdır. Ramazan'da tuttuğu orucu makbuldür, kaza etmesine gerek yoktur. Müellif bu görüşleri verdikten sonra mükellefe daha kolay gelecek olan imameynin görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir.⁷² Yine özürünün abdestinin İmam Muhammed'e göre vaktin çıkmasıyla, Ebû Yûsuf'a göre vaktin girmesiyle, Züfer'e göre en son vaktin girmesiyle bozulacağını zikrettikten sonra zayıf durumda

⁶⁵ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 125b; Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 296.

⁶⁶ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 98a, 98b.

⁶⁷ Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 289.

⁶⁸ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 106b (4 yerde), 107a (2 yerde), 107b (4 yerde), 108a, 108b, 109a (2 yerde), 113a.

⁶⁹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 101a, 106b, 107a (3 yerde), 107b (2 yerde), 108a, 108b, 109b, 113a.

⁷⁰ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 109b, 113a.

⁷¹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 113a; Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 291.

⁷² Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 110a.

olan özür sahiplerinin zaruret anında Züfer’in görüşüyle amel edebileceğini yazmıştır.⁷³ Bu konuda bir başka örnek de pis elbiseyle özürünün namaz kılabilceği görüşüdür. Müellif “dinde zorluk yoktur, herkesin birini yıkayıp diğerini giyeceği iki elbisesi de bulunmaz, pis elbiseyi yıkayıp ıslak olarak giyip namaz kılmanın da zararı vardır” diyerek dolayısıyla özür sahipleri pis elbiseyle namaz kılar tercihinde bulunmuştur.⁷⁴ Ebû Hanîfe ve talebelerinin dışında sonraki dönem Hanefî alimlerinden Kerhî (öl. 340/952), Tahavî (öl. 321/933) ve İbn Melek’in (öl. 821/1418’den sonra) görüşlerine de yer vermiştir.⁷⁵

Eserde bir hükümde mezhep içinde ittifak var ise bi’l-ittifak şeklinde belirtilmiştir.⁷⁶ Üzerinde ihtilâf bulunan konularda sadece Hanefî mezhebi içerisindeki farklı görüşler verilmemiş aynı zamanda ihtilâfın pratik sonucuna (semeretü’l-hilâfına) da işaret edilmiştir.⁷⁷ Mesela Hayızdan kesilen bir kadın üç ay iddet beklerken tekrar hayız görse üç ay iddeti geçersiz olur, hayızla iddet beklemesi gerekir denildikten sonra Hidâye’de mezhepte tercih edilen görüşün böyle olduğu zikredilmiştir. Daha sonra da Ebû Ali ed-Dekkâk’ın (öl. 405/1015) bu kanın hayız kanı olmayacağını bu durumdaki kadınların üç ay iddet beklemeleri gerekeceği görüşleri aktarılmıştır. Sonra bu ihtilafların şöyle bir pratik sonucu (semere-i hilâfı) olacağı açıklanmıştır. Hayızdan kesilen bir kadın üç ay iddet bekledikten sonra birisiyle evlense sonra adet vaktinde hayız olsa onun üç aylık iddeti geçerli ve nikâhı sahih olur.⁷⁸

Bir konu ile ilgili genelde Hanefî mezhebi içerisindeki görüşlere yer verilirken bazen de farklı sünnî mezheplerin (Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî) görüşüne değinilmiştir. Mesala; hayızlı ve cünüb kişilerin Kur’ân okuması ile ilgili İmâm Mâlik’in görüşü örnek verilmiştir. İmâm Mâlik’e göre cünüb hâlinde olan kişi Kur’ân okuyamaz. Sebebi ise cünüblük ihtiyârî bir fiildir. Müktesep bir ârizadır. Ancak hayız olan kişi bu duruma ihtiyârî şekilde gelmemiştir. Hayızlık semâvî bir ârizadır. Bu sebeple hayız olan kişi Kur’ân okuyabilir. İmâm Mâlik’in görüşünü naklettikten sonra müellif “... Kur’ân okumak haram olmadaki bahis evvelinde geçen hadis delîli ile İmâm Mâlik rahmetullâh delîli gerçi zâhıran ma’kûldur. Ammâ menkûl katında bâtıl nâ makbûldur ki akıla şerî’a me’a rızadır.” ifadesiyle İmâm Malik’in görüşünü reddetmiştir.⁷⁹

Bazı konuların detayına girilmeden en temel bilgiler verilirken bazı konularda da ayrıntıya gidilmiştir. Mesela hüsnâ, sıkt konusu kısaca anlatılırken, hayız günlerinin tespiti, tefrik sebepleri, mehir konusu üzerinde ayrıntılı durulmuştur.

⁷³ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 113a.

⁷⁴ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 113a.

⁷⁵ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 101a, 101b, 104b.

⁷⁶ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 106b, 107a, 108a, 109b, 110a.

⁷⁷ Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü’n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali”, 291.

⁷⁸ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 104b.

⁷⁹ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 101b.

Hayızın ahkamı ondur, istihaza kanı yedi türlüdür, erlerin avratlar üzerinde sekiz hakkı vardır, yedi türlü hayrını gördüm gibi bazı konular maddelenerek anlatılmıştır.⁸⁰ Bu da konunun daha iyi anlaşılmasını ve akılda kalmasını sağlamıştır.

Zaman zaman ele alınan konular örnek verilerek anlatılmıştır. Mesela koca ile karının muvâfakatta ve muhalefette dört türlü olduğunu söylenildikten sonra her biri için geçmişte yaşamış önemli insanlardan örnekler verilmiştir.⁸¹

Anlatılan konu ile ilgili bazen eser içerisindeki bölümlere bazen de başka eserlere atıf yapılmıştır. Atıf yapılırken "...da/de eydür" ifadesi kullanılmıştır. *el-Hidâye*,⁸² *Beyânü'r-rivâye*,⁸³ *Dürrü'l-ḥükkâm*⁸⁴ gibi klasik Hanefî kaynaklarına sık sık atıflar yapılmıştır.

Konunun daha iyi anlaşılması için bazen soru-cevap yöntemi kullanılmıştır.⁸⁵ Mesela "..eğer suâl olunursa hayız olanın (hâizin) mescide girmesi haramdır dedik. Tavaf etmesi haramdır demeğe ne hacet vardır. Ka'be tavafı mescide girmeyince mümkün değil. Cevap budur ki haccın iki farzı vardır. Birisi tavaf birisi Arafat'da vakfeye durmaktır. Vakfe tavaftan kavidir. Hâizin vakfeye durması caizdir. Çünkü kavi farz hayızlıya caiz olunca farzın zayıfı caiz olması daha evladır vehmini uzaklaştırıp müstakil tavaf haramdır dedik. Yine haccın kavî rüknü vakfe câiz olacak. Zayıf rüknü niçün câiz olmaya? Cevab veririz ki eşyada ibâhat asıldır. Hâize asıl ikisi bile helâl olur. Lâkin Hazreti 'aleyhi's-selâm buyurdu ki "الطواف بالبيت صلوة" böylece Şâri' hâize tavâfı haram etmiş oldu. Vukûfu ibâhat asliyye üzre bâkî kaldı.⁸⁶

Eserde meseleler gerekçeleriyle açıklanmıştır.⁸⁷ Mesela; haiz halde olan bir kadının kılmadığı namazlarını kazâ etmesi geremezken; hâiz halde tutulmayan oruçların kazâ edilmesi gerekir. Gerekçe olarak bir yıl içerisinde haiz kişinin kaza etmesi gereken namaz sayısı ile haiz kişinin kaza etmesi gereken orucun sayısı kıyaslanarak kolaylık ve zorluk gerekçesi zikredilmiştir.⁸⁸ Yine Baba ve dede tarafından küçük yaşta evlendirilen kızların muhayyerlik haklarının bulunmamasının gerekçesi baba ve dedenin velâyetinin icbarî velâyet olduğu zikredilmiştir.⁸⁹

Bazen müellif kendi yorumuna ve mütalaalarına da yer vermiştir.⁹⁰ Mesela hayızlı kadının orucu kaza etmesi gerekirken namazı neden kaza etmediği hakkında şu açıklamada bulunmuştur. Hayızlı kadın namazı kaza etmez çünkü namazın kazasında meşakkat vardır. Bir yılda kazaya kalan

⁸⁰ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 99a, 111b, 114a, 115b.

⁸¹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 120a.

⁸² Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 104b.

⁸³ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 101a.

⁸⁴ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 112a.

⁸⁵ Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 289.

⁸⁶ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 102a-102b.

⁸⁷ Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 291.

⁸⁸ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 102b. Hâizin her ay on gün namaz kazası vitirle birlikte altmış vakit, yılda bir kere de orucun on gün kazası hesaplanmıştır.

⁸⁹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 102b.

⁹⁰ Kahraman, "Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali", 292.

namazlar dört ay tutar. Yine hayız ile nifasın bazı hükümlerde ortak bazılarında farklı olduğu konusundaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir. Hayız da nifas da oruca, namaza, cinsel ilişkiye manidir. Ancak Hayız ile iddet biterken, nifas ile bitmez. Bu bir istisna hükmüdür. O zaman hayız ile nifas ortak illet taşıdığı için her ikisinde de kazaya kalan oruçlar kaza edilirken namazlar da kaza edilmelidir. Halbuki hayızlının namazı meşakkat illetinden dolayı kaza ettirilmez. Buna göre nifas meşakkatle ta’lil edilmemelidir. Çünkü hayızlının namazı yılda dört ay iken nifaslının namazı yılda kırk gündür. O zaman nifaslının da namazı kaza etmesi gerekir diye akla gelir. Ancak bu konuda açık bir delil yoktur.⁹¹

Müellif bazen hükmü söyleyip ardından hüküm ile ilgili rivayetin sadece Türkçesini vermiştir.⁹² Bazen verilen rivayetin alındığı mezhep içi kaynağını ve nerede geçtiğini zikrederken bazen de sadece hükmünü söyleyip geçmiş, kaynağına değinmemiştir.⁹³ Hüküm verirken bazen ilgili hadisin önce Arapçasını akabinde manasını yazmıştır. Hadisin manası incelendiğinde birebir tercüme edilmediği görülmüştür.⁹⁴ Bazen hüküm söylenmiş ardından mezhep imâmlarının farklı görüşlerine yer verilmiş, sonrasında sebebi zikredilerek tercihte bulunulmuştur.⁹⁵ Bir konudaki hüküm verilirken maslahat da dikkate alınmıştır. Mesela hayızlı olan kadının mescide girmesi helal değil hükmü yazıldıktan sonra bir maslahat için girilmesi gerekiyorsa teyemmüm edilip girilebilir denilmiştir.⁹⁶

Delil olarak akli delil de nakli delil de kullanılmıştır. Âyet, hadisler, rivâyetler ve ibretli örnek hikâyeler ile verilen görüş ve tercihler desteklenmiştir. Fakat ayet numaraları, sure isimleri, hadislerin ve rivayetlerin kaynakları genelde belirtilmemiştir. Nakli delilden hemen sonra mezhep içi kaynağa atıf yapıldığı olmuştur.⁹⁷ Hadislerin sıhhatine değinilmemiş, hadisler nakledilirken bazen ravisi zikredilmiş, bazen hadisin alındığı kaynak yazılmış, Sadrü’ş-şeri’a’da eydür gibi bu kaynak da fıkıh kitapları olmuştur.⁹⁸ Bazen de sadece hadis metni verilmiştir. Konu ile ilgili bazen âyetin sadece Türkçesi yazılmıştır.⁹⁹ Bazen âyetin sadece Arapçası zikredilmiştir.¹⁰⁰ “Eşyada ibâhat asıldır”¹⁰¹ ve “vukûfu ibâhat asliyye üzere bâkî kaldı”¹⁰² şeklinde iki yerde külli kâidelere de yer verilmiştir.

⁹¹ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 110b.

⁹² Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 99b.

⁹³ Mesela bkz. Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 98b, 100a.

⁹⁴ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 99a.

⁹⁵ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 109b, 113a.

⁹⁶ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 102a.

⁹⁷ Mesela bkz. Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 100a.

⁹⁸ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 117a, 117b, 99a.

⁹⁹ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 100b.

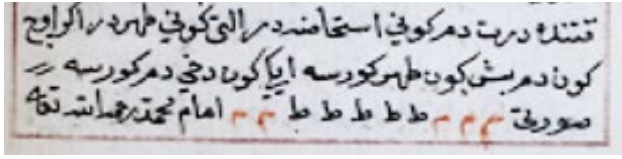
¹⁰⁰ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 100b.

¹⁰¹ Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 102b.

¹⁰² Zilî, ‘Umdetü’n-nisâ, 102b.

Eserde birkaç yerde Arapça dua yazılmıştır. Meselâ Fir'avn'un karısı Hz. Asiye'nin Hz. Musa'nın sihrini görüp iman edip “الحمد لله الذي يحق الحق و يبطل الباطل” şeklinde dua ettiğinden bahsedilmiştir.¹⁰³ Yine Hz. Âsiye'nin düğünü anlatıldıktan sonra “Allah, bizi gafilin uykusundan sakındırsın. Beni ve sizleri Salihler zümresi arasında haşretsin” şeklindeki dua edilmiştir.¹⁰⁴ Eserin sonunda da “Allah, bizi tertemiz yapsın duasının ardından Allah'ın selâmı Hz. Muhammed'e, ailesine, ashabına ve tüm inananlara olsun” şeklinde Arapça dua yazılmıştır.¹⁰⁵

Bazı meseleler anlatılırken daha iyi anlaşılması için şekil çizilerek anlatma yoluna gidilmiştir.¹⁰⁶ Mesela kadınların hayız günlerini tespit ederken şekil kullanılmıştır.¹⁰⁷



Bazı konularda çok ayrıntıya gidilmiştir. Mesela hayız konusunda¹⁰⁸ bir kadının kaç gün tuhur kaç gün dem gördü, hangisi istihaza, hangisi hayız bunu tespitiye yönelik beş varak, yine nifas konusunda¹⁰⁹ nifas günlerinin tespiti, hangi günlerin nifas hangi günlerin tuhur ve istihaza sayılacağına üç varak çok ayrıntılı ve şekillerle anlatma yoluna gidilmiştir. Hayızdan kesilen kadının ne kadar süre iddet beklemesi gerektiği konusundaki ihtilaflarda¹¹⁰ olduğu gibi bazı konularda tekrara düşülmüştür.

2.5. Eserin Mevcut Nüshaları

Makale konusu olan eserin önce beş nüshası sonra beş nüshası daha tespit edilmiştir. Bunlardan önce tespit edilen beş tanesi okunmuş ve incelenmiştir. Bu nüshalar içerisinde İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 1707/2 numaralı nüsha, ana nüsha olarak belirlenmiştir. Ana nüsha olarak seçilen İzmir nüshası ile diğer nüshalar karşılaştırılmıştır. Bu nüshasının ana nüsha olarak seçilmesinin sebebi eserin son varığında mukâbele ve tahsis kaydının bulunması ve müellifin yaşadığı döneme yakın tarihin bulunmasıdır. Ana nüsha olarak seçilen nüsha harekesizdir. Nüşanın harekesiz olması sebebiyle nüshalar içerisinde harekeli olan Çorum nüshanın hareketlerinden faydalanılmıştır. Bu nüshalar hakkındaki bilgiler şu şekildedir.

2.5.1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, 00562-005 Numaralı Nüsha

¹⁰³ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 120b.

¹⁰⁴ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 123a.

¹⁰⁵ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 125b.

¹⁰⁶ Kahraman, “Zileli Muharrem Efendi ve Umdetü'n-Nisâ Adlı Kadın İlmihali”, 291.

¹⁰⁷ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 106a-108b.

¹⁰⁸ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 106a-108b.

¹⁰⁹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 109a-110b.

¹¹⁰ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 104b, 112a.

Eser “Umdetü'n-Nisâ” adıyla kayıtlıdır. Müellifin adı Muharrem Efendi b. Muhammed b. Ârif ez-Zîlî es-Sivasi olarak geçmektedir. 54a-84b varakları arasında yer almaktadır. 17 satırdan oluşmaktadır. Eserin iç ve dış ölçüleri 227*155,175*100 mm’dir. Yazı tipi harekesiz nesihdir. Eser “Fıkıh” konu başlığı altında bulunmaktadır. Eser, kişi adları ve bölüm başlıkları bazı yerlerde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih İmâm Seyyid Ali Mu’allimi Sıbyândır. Eser hicri Şevval 1133, milâdi 1721 yılında, varaklarının kenarlarındaki *Kunûzu'l-müminin ve Zehîrül-muvahhidîn* adlı eserler de 1134 yılında istinsah edilmiştir.

2.5.2. Milli Kütüphane, Ankara, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2421 Numaralı Nüsha

Eser adı “Ümdetü'n-Nisâ” olarak kayıtlıdır. Müellifin adı Ebû'l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zeylî şeklinde geçmektedir. Nüsha 33 varaktır. Satır sayısı 15’tir. Yazı türü olarak nesih kullanılmıştır. Kâğıt türü suyolu filigranlıdır. Sırtı ve çevresi siyah meşin, kapakları sarı renkli kâğıt, mukavva bir cilttir. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yaprakları rutubet lekeli. 33. varakta hicri 1223 tarihli “Vakâfuhu Veliyuddîn” mührü yer almaktadır. İstinsah tarihi hicrî 24 Rabi’ul âhir 1092, milâdî 30 Mart 1685’dir. Bazı varaklarda minhuvatlar bulunmaktadır.

2.5.3. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 19 Hk 1507/3 Numaralı Nüsha

Nüsha “Risâle-i Umdetü'n-Nisâ” adıyla kayıtlıdır. Müellif adı kaynaklarda Muharrem b. Ebu'l-Berekât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî Sîvâsî şeklinde geçmektedir. Nüsha 32b-103a varakları arasında yer almaktadır. Satır sayısı 11’dir. Yazı türü harekeli nesihdir. Kâğıt türü çapa filigranlıdır. Eser, kişi adları, sayılar kırmızı mürekkep ile üzeri çizilmiştir. Nüshada mühür bulunmaktadır.

2.5.4. İzmir Milli Kütüphanesi, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 1707/2 Numaralı Nüsha

Nüsha “Umdetü'n-Nisâ” adıyla kayıtlıdır. Müellifin adı Ebû'l-Leys Muharrem b. Mehmed el-Ârif Zîlî’dir. Eser “İslâm Dini-Fıkıh” konu başlığı altında geçmektedir. Eserin iç ve dış ölçüleri 200x140 mm’dir. Nüsha 97b-125a varakları arasında yer almaktadır. Satır sayısı 11’dir. Yazı türü harekesiz nesihdir. Nüsha sonunda mukabele gördüğüne ve tahsis edildiğine dair kayıt bulunmaktadır. Eserin son varığında mukabele ve tahsis kaydı “Zarîr” adlı şahsa nispet edilmektedir. 99. varakta “Abdurrahman Zarîr” isimli tahsis kaydı bulunmaktadır. Nüshayı istinsah eden şahıs ismi bu olabilir. İstinsah tarihi hicrî Cemâyize'l-âhir 1026, milâdî 1617’dir.

2.5.5. İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, Genel Koleksiyonu, 62/3 Numaralı Nüsha

Eser adı “Umdetü'n-Nisâ” adıyla kayıtlıdır. Müellif adı Ebu'l-Leys Muharrem b. Muhammed b. Arif ez-Zîlî es-Sivâsî şeklinde geçmektedir. Eserin iç ve dış ölçüleri 197x126-140x94’dür. Sırt olarak şemseli, mikrepli, meşin cilt kullanılmıştır. Nüsha 41b-76a varakları arasında yer almaktadır. Yazı türü harekesiz nesihdir. Satır sayısı 15’tir. Nüshada başlık bulunmamaktadır. Diğer beş nüsha ise şunlardır.

1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 01261-007 Numaralı Nüsha.

2. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 02577-004 Numaralı Nüsha.

3. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, 1038 Numaralı Nüsha.

4. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1355 Numaralı Nüsha.

5. Milli Kütüphane, Ankara, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 60 Zile 153/3 Numaralı Nüsha.

Sonradan ulaşılan nüshalar içerisinde Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 01261-007 numaralı nüshanın başlarında eserin ana nüshadan mukâbele gördüğü kaydı düşülmüştür.

2.6. Eserde Adı Geçen ve Atıf Yapılan Kaynaklar

Müellif eserinde kadınların muayyen hallerine dair hükümleri verirken Hanefî mezhebi'nin temel fıkıh ve fetva kitaplarına atıfda bulunmuştur. Bazen eser ismi bazen de sadece eserin müellifinin ismini zikretmiştir. Bahsi geçen ve atıf yapılan eserler; Ahî hâşiyesi olarak geçen, Tokatlı Hanefî fâkihi Ahizâde Yusuf Efendi'nin (öl. 905/1500) *Hâşiyeye-i Çelebi* (1 yerde),¹¹¹ Sadrişşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (öl. 747/1346) *Beyânü'r-Rivâye* (8 yerde),¹¹² Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürrerü'l-hükkâm* (1 yerde)¹¹³ve *Gureri'l-ahkâm* (2 yerde),¹¹⁴ Kâdiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusu olan Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî'nin (öl. 768/1367) *ed-Dürrü'n-naẓîm* (2 yerde),¹¹⁵ Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kâhirî eş-Şâfiî'nin (öl. 808/1405) *Hayâtü'l-hayevân* (2 yerde),¹¹⁶ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'nin (öl. 593/1197) *el-Hidâye* (2 yerde),¹¹⁷ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) *Hizânetü'l-fıkh* (8 yerde),¹¹⁸ Tâhir b. Ahmed b. Abdırreşîd el-Buhârî'nin (öl. 542/1147) *Hulâşatü'l-fetâvâ* (1 yerde),¹¹⁹ Ebü'l-Fazl Rüküddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî'nin (öl. 543/1149) *el-İzâh* (4 yerde),¹²⁰ Necmeddin en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) *el-Manzûme*

¹¹¹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ,99b.

¹¹² Zilî, 'Umdetü'n-nisâ,101a, 101b, 102a, 105b (2 defa), 106a,109a,111b.

¹¹³ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 112a.

¹¹⁴ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 109a, 111b.

¹¹⁵ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ,125a (2 yerde).

¹¹⁶ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 123b, 125a.

¹¹⁷ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ,104b (2 yerde).

¹¹⁸ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 100a (2 yerde), 101b, 107b, 108a, 108b, 110b (2 yerde).

¹¹⁹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ,104b.

¹²⁰ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 106a, 109a, 109b, 110a.

(3 yerde),¹²¹ Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî'nin (öl. 694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn* (1 yerde),¹²² Ferrâ el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Meşâbihu's-sünne* (1 yerde),¹²³ Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin (öl. 710/1310) *Muşaffâ* (1 yerde),¹²⁴ Hüseyin bin Yahâ Buhârî'nin (öl. 382/992 veya 400/1009) *Ravzatü'l-ulemâ* (2 yerde),¹²⁵ Ebü'l-Mehâsin Rükniüslâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî'nin (öl. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm*, (1 yerde)¹²⁶ Zileli Muharrem Efendi'nin *Tenbîhü'l-gâfilât* (2 yerde),¹²⁷ Ebû Abdullah Reşîdüddin Mahmûd b. Ramazan er-Rûmî'nin (öl.?) *Yenâbî'* (3 yerde)¹²⁸ ve müellifi tespit edilemeyen *Tenbîhe'r-Rakidât* (1 yerde)¹²⁹ isimli eserlerdir. Bu eserler içinde en çok *Beyânü'r-Rivâye* ve *Hizânetü'l-fikh* isimli eserlere atıf yapılmıştır.

Sonuç

Araştırma sonucunda Zileli Muharrem Efendi'nin 16. yüzyılda Osmanlı döneminde yaşadığı, Tokat'da dünyaya geldiği ve Tokat'da vefat ettiği, hayatını ders alarak ve ders vererek geçirdiği, müderrislik ve vaizlik yaptığı, farklı alanlarda Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme aldığı, Hanefî mezhebine mensup ve Halvetî tarikatına müntesip olduğu, yaşadığı yerde keramet sahibi veli bir zat olarak bilindiği tespit edilmiştir. Muharrem Efendi'nin eserlerinin ağırlıklı fikh alanında olduğu görülmüştür. Müellifin makaleye konu olan eserinin ismi kadınlara özel prensipler, ilkeler anlamına gelen 'Umdetü'n-nisâ adlı eserdir. Eser genel olarak Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından istifade edilerek yazılmıştır.

Muharrem Efendi eserin başlangıcında o dönemdeki kadınların özel hallerine dair Türkçe bir eser bulunmadığını ve kadınların bu konuları başkalarına sormaktan çekindiğini ve bazı ulemanın isteği üzerine kadınların istifade etmesi amacıyla bu eseri kaleme aldığını kaydetmiştir. Dolayısıyla bu ifadeler o döneme kadar Türkçe bir kadın ilmihali bulunmadığını ve bu eserin ilk kadın ilmihali olduğu sonucuna götürmüştür. Ayrıca yapılan araştırmalar neticesinde 'Umdetü'n-nisâ adlı eserden önce Türkçe olarak yazılmış bir kadın ilmihaline ulaşılmamıştır. Zira ilmihal geleneği Osmanlı döneminde başlamıştır. Bu nedenle bu eser kadın ilmihal geleneğinin de ilk eserlerinden kabul edilmiştir.

Eserde "duhterânım, kızcağuzlarım" şeklindeki hitâplar ile eserin muhatabı kadınlar olmakla birlikte bu konuda bilgi almak isteyen erkeklerin de istifadesine sunulduğu ifade edilmiştir. Eserin bâb konuları; hayız, nifâs, istihâzâ, karı-koca hakları, fasılları; boşanmış kadının iddeti, iki hayız arasında temiz kalınan süre, kadının âdeti, hünsânın ahkâmı, özürülere ait hükümlerdir. Eserin

¹²¹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 107b, 110a, 113a.

¹²² Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 113b.

¹²³ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 115a.

¹²⁴ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 112b.

¹²⁵ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 117a, 118b.

¹²⁶ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 100a.

¹²⁷ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 115b, 120a.

¹²⁸ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 106b, 107b, 110a.

¹²⁹ Zilî, 'Umdetü'n-nisâ, 111a.

son kısmında çocuğu olmayan ve düşük yapan kadınlara dua, alternatif tıp yöntemiyle tedavi ve ilaç terkiplerine yer verilmiştir. Son iki konu ilmihallerde bulunmamaktadır. Bununla birlikte eserin muhtevâsına bakıldığında kadınlar için önemli ve ahkâmını bilmeleri gereken konulardan oluşması sebebi ile yazılan eserin amacına hizmet ettiği görülmüştür.

Eserin çeşitli kütüphanelerde on yazma nüshası tespit edilmiş ve bunlardan beşi üzerinde çalışılmıştır. Eserin dili sade, kolay ve o dönemde rahatlıkla herkesin anlayabileceği bir üslupta ve o dönem ve o bölgedeki halkın ağızıyla, yöresel lehçe ile yazılmıştır. Bu lehçe eseri benzer çalışmalardan ayırmış, onu farklı ve ilgi çekici, okunmasını zevkli hale getirmiştir. Fakat bu durum o döneme ve lehçeye uzak ve yabancı olan günümüz insanların eserde geçen bazı kelimeleri anlamasını zorlaştırmıştır.

Eserde günümüz ilmihal geleneğine benzer bir yöntem kullanılarak kadınların özel hallerine dair hükümler fıkıh kitaplarından seçilerek bir araya getirilmiştir. Ayrıca karı koca haklarına da rivayetlerle yer verilmiştir. Eserin Hanefî mezhebine göre hazırlandığı görülmüştür. Hanefî mezhebi içerisinde de genelde Ebû Hanife'nin görüşlerine bağlı kalınmış, zaman zaman Ebû Hanife'nin talebelerinin görüşlerine ve tercihlerine de yer verilmiştir. Hatta birkaç yerde farklı mezhep görüşlerine de değinilmiştir. Görüşler verilirken gerekçelere, aklî ve naklî delillere yer verdiği gibi müellif kendi tercih ve görüşlerini de belirtmiştir. Deliller ve görüşlerin verilirken alındığı klasik fıkıh kaynaklarına atıf yapılmıştır. Müellifin kullanmış olduğu rivâyetler içerisinde zayıf ve İsrailiyât kaynaklı rivâyetlerin de bulunduğu tespit edilmiştir.

Konuların daha iyi anlaşılması için eserde soru-cevap, örneklendirme, şekillerle anlatma, kıssalarla öğretme, mukayese etme, maddeleme yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir konuya başlandığında o konunun kavramları tanımlanmış sonra ilgili hükümler ve görüşler verilmiştir. Konuların bazılarında temel bilgiler verilirken bazılarında ayrıntılı bilgiler zikredilmiştir. Bazı konulara birden çok yerde tekrar tekrar değinilmiştir.

İlmihaller, içerdiği konular ile yazıldığı dönemin ve toplumun ihtiyaçlarına ışık tutan eserlerdir. Muharrem Efendi de eserine sorulan soruların cevaplarını ve izahına ihtiyaç duyulan konuları yazarak dönemine ışık tutmuştur. Bu çalışma aynı zamanda günümüzdeki fikhî meselelere de cevap verebileceği için bu alanda çalışma yapacaklara da yol gösterici olabilir.

Kaynakça

- Aydın, Özden. *Halveti Tekkelerinin Osmanlı Padişahları ve Devlet Ricâli ile İlişkileri: Şemsiyye ve Sivâsiyye*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Ayhan, Necdet. *Tokat Zileli Muharrem Efendi'nin Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1333.

- Çeker, Huzeyfe. "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 163-201.
- Çelik, Abbas. "Bir Eğitimci Olarak Zilî". *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (Kasım 1998), 335-343.
- Duman, Hilâl. "İslâm Hukukunda Hüsnâ". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/6 (Sivas 2002), 295-319.
- Gündoğdu, Cengiz. *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Kahraman, Abdullah. "Bir Sufî Fakîh: Zileli Muharrem Efendi". *Somuncu Baba Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi* 206 (Aralık 2017), 64-68.
- Kahraman, Abdullah. "Zile'li Muharrem Efendi ve 'Umdetü'n-nisâ' Adlı Kadın İlmihali". *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu* Zile 6-9 Ekim 2011 Programı. ed. Mehmet Yardımcı. 286-297. İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Kahraman, Abdullah. "Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*. 361-376. Ankara: Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları, 2010.
- Kahraman, Abdullah. "Taşralı Bir Sufî-Fâkih: Zileli Muharrem Efendi (öl.100-1591-1592) ve Hediyetu's-Su'lûk Adlı eseri". *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler ve Meseleler*. 80-118. İstanbul: İsar Yayınları, 2017.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. 'Abdillâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ Yayınları, 1941.
- Kehhâle, Ömer b. Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l- 'Arabî, ts.
- Kuyumcu, Erol. *Osmanlı Türkçesi ile Yazılmış İlk Kadın İlmihâli 'Umdetü'n-Nisâ İnceleme-Metin-Dizin*. Erzurum: Fenomen, 2021.
- Özay, Hilal. *İslam Hukukunda Cenin*. İstanbul: Cihan Yayınları, 2018.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Özköse, Kadir. "Zileli Muharrem Efendi'nin Tasavvûfî Düşüncesi". *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu* (Ekim 2011). ed. Mehmet Yardımcı. 338-343. İzmir: Ensar Yayıncılık, 2011.
- Sivâsî, Receb. *Necmü'l-hüdâ fî Menâkıbîş-Şeyh Şemseddîn Ebi's-Senâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lala İsmail Kitaplığı, nr. 694/2.
- Süreyyâ, Mehmet. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayan. İstanbul: Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Zileli Muharrem Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek- /693-694. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. asır) ve "Hediyetü's-Su'lûk" Adlı Eseri". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 304-333.
- Tolan, Muhammet Bilal. "Zileli Muharrem Efendi ve 'Hâşiye 'Ale'l-Fevâidi'd-Diyâiyye' Adlı Eseri". *Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu* (18-20 Ekim 2018). 245-261. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.
- Zileli Muharrem Efendi. *'Umdetü'n-nisâ*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 2421, 1a-33a.

Zileli Muharrem Efendi. *'Umdetü'n-nisâ*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel Koleksiyonu, 62/3, 41b-76a.

Zileli Muharrem Efendi. *'Umdetü'n-nisâ*. Çorum: İl Halk Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1507/3, 32b-103a.

Zileli Muharrem Efendi. *'Umdetü'n-nisâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00562-005, 54a-84b.

Zileli Muharrem Efendi. *'Umdetü'n-nisâ*. İzmir: İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 1707/2, 97b-125a.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. b.y.: Dâru'l-'ilm li'l-Melâyîn, 1423/2002.